

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.725

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/13>

РОЛЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ІЗ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF THE COMMISSIONER FOR THE PROTECTION OF THE STATE LANGUAGE IN THE SYSTEM OF PROTECTION OF THE STATE LANGUAGE IN UKRAINE

Білокурська О.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

В статті здійснено науковий підхід до визначення ролі Уповноваженого із захисту державної мови в Україні. Визначено вітчизняні нормативно-правові акти, які заклали правове підґрунтя інституту мовного омбудсмена в Україні.

В статті наголошується, що проблема забезпечення та захисту мовних прав людини і громадянина є важливим аспектом сучасного суспільства, особливо для держави, яка прагне зберегти свою мовну ідентичність та культурне різноманіття. У цьому контексті, інститут мовного омбудсмена сьогодні є невід'ємною складовою правозахисного механізму демократичної держави. Уповноважений із захисту державної мови в Україні виступає важливим посередником та захисником мовних прав людини і громадянина, забезпечуючи дотримання таких прав у всіх сферах громадського життя.

Автором робиться висновок, що недостатньо на законодавчому рівні закріпити обов'язок володіти державною мовою. Вбачається за необхідне, щоб усі учасники мовних правовідносин могли виконувати ці обов'язки і брати активну участь в їх реалізації, користуючись передбаченими чинним законодавством благами.

Впровадження ролі Уповноваженого із захисту державної мови в якості захисника української мови в суспільстві потребує чіткого правового каркасу, що регулює його функції та повноваження. Аналізуючи вже існуючі наукові доробки узагальнюється, що такі повноваження поділяються на правозахисні та контрольно-наглядові. Констатовано, що Уповноважений із захисту державної мови виступає не лише як захисник мовних прав громадян, але і як стратегічна фігура у формуванні та підтримці політики, спрямованої на захист і розвиток державної мови.

У статті розглядається та аналізується діяльність Уповноваженого із захисту державної мови за останні роки в Україні відповідно до законодавчо визначених повноважень, яка охоплює цілий ряд стратегій та дій ініціативного та моніторингового характеру, спрямованих на забезпечення розвитку та ефективного використання державної мови, що позитивно відображається у багатьох сферах суспільства.

Ключові слова: державна мова, захист державної мови, українська мова, Уповноважений із захисту державної мови, мовний омбудсмен, мовні відносини, мовна політика, виконання рішення Конституційного Суду України, обов'язок, права людини.

The article provides a scientific approach to determining the role of the Commissioner for the Protection of the State Language in Ukraine. The domestic legal acts that laid the legal basis for the language ombudsman institute in Ukraine have been determined.

The article emphasizes that the problem of ensuring and protecting linguistic rights of a person and a citizen is an important aspect of modern society, especially for a state that seeks to preserve its linguistic identity and cultural diversity. In this context, the institution of the language ombudsman is today an integral part of the human rights mechanism of a democratic state. The Commissioner for the Protection of the State Language in Ukraine acts as an important mediator and defender of the linguistic rights of a person and a citizen, ensuring the observance of such rights in all spheres of public life.

The author concludes that it is not enough to enshrine the obligation to speak the state language at the legislative level. It is considered necessary that all participants in language legal relations can fulfill these duties and take an active part in their implementation, using the benefits provided by the current legislation.

Implementation of the role of the Commissioner for the Protection of the State Language as a defender of the Ukrainian language in society requires a clear legal framework that regulates his functions and powers. Analyzing already existing scientific developments, it is summarized that such powers are divided into human rights protection and control and supervision. It was established that the Commissioner for the protection of the state language acts not only as a defender of the language rights of citizens, but also as a strategic figure in the formation and support of policies aimed at the protection and development of the state language.

The article examines and analyzes the activity of the Commissioner for the Protection of the State Language in recent years in Ukraine in accordance with the legally defined powers, which includes a number of strategies and actions of an initiative and monitoring nature, aimed at ensuring the development and effective use of the state language, which is positively reflected in many areas society.

Key words: official language, protection of the state language, Ukrainian language, Authorized for the protection of the state language, language ombudsman, language relations, language policy, implementation of the decision of the Constitutional Court of Ukraine, duty, Human Rights.

Постановка проблеми. Державна мова визначається як ключовий елемент національної ідентичності та культурної спадщини кожної держави. Україна, як суверенна держава, закріпила в тексті Основного Закону положення, яким зобов'язується у всіх сферах суспільного життя на всій території України забезпечувати розвиток і функціонування української мови. Правовий захист державної мови стає обов'язковим для збереження її статусу та функцій у суспільстві. Законодавчі акти, що гарантують офіційний статус та розвиток державної мови, визначають її

значимість у всіх сферах суспільного життя – від освіти до масмедіа та офіційних документів. Роль Уповноваженого із захисту державної мови (далі – Уповноважений) в системі захисту державної мови в Україні полягає у забезпеченні дотримання та захисту мовних прав громадян, а також розвитку та підтримки української мови в усіх сферах життя суспільства. Йому надано повноваження виявляти та припиняти порушення мовних прав, а також розслідувати скарги та проводити моніторинг дотримання положень відповідного законодавства.

Разом з тим, існує ще цілий ряд проблемних питань, як організаційного так і правового характеру у сфері мовних відносин, які підлягають опрацюванню та вдосконаленню і залежать не тільки від діяльності Уповноваженого із захисту державної мови в Україні, але й від ефективної діяльності представників місцевої влади та відкритості у співпраці з секретаріатом Уповноваженого.

Стан опрацювання. За останні роки у вітчизняній юридичній науці окремим аспектам проблематики інституту Уповноваженого із захисту державної мови приділяли увагу у своїх наукових працях такі вчені як М. Бігарі, Н. Гришина, Н. Занкевич, О. Зозуля, Т. Коваль. Можемо побачити, що кількість наукових праць з піднятої проблематики є обмеженою, а тому дослідження ролі мовного омбудсмена в системі захисту державної мови в Україні є актуальним і таким, що витребуване часом та сьогоднішнім в Україні.

Метою статті є правовий аналіз ролі мовного омбудсмена в системі захисту державної мови в Україні.

Виклад основних положень. У глобалізаційних умовах сьогоднішня значна увага зі сторони влади більшості країн світу приділяється захисту та сприянню розвитку державної мови. «Необхідність впливу держави на регулювання мовних відносин актуалізується багатофункціональністю саме державної мови як соціального інституту, який забезпечує належне функціонування національного організму, виконує функцію засобу офіційного спілкування в країні. Крім того, державна мова є однією з основних ознак держави, що дозволяє її ідентифікувати як самостійну і суверенну державу» [1, с. 3]. Вся складність мовної ситуації в Україні є наслідком тривалої боротьби за українську ідентичність, державність та мову, що склалася історично, але продовжується і нині. І, як відтворює нам сьогоднішня, недостатньо на державному рівні затвердити українську мову державною, існує потреба у створенні та запровадженні ефективних механізмів забезпечення захисту державної мови, її розвитку та функціонування.

Слід зазначити, що прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 року № 2704-VIII (далі – Закон) [2] відіграло вагомий роль в сфері забезпечення захисту державної мови, а також прав громадян на її використання. Так, згідно ст. 49 зазначеного Закону «з метою сприяння функціонуванню української мови як державної у сферах суспільного життя на всій території України діє Уповноважений із захисту державної мови, завданнями якого є: 1) захист української мови як державної; 2) захист права громадян України на отримання державною мовою інформації та послуг у сферах суспільного життя на всій території України і усунення перешкод та обмежень у користуванні державною мовою» [2].

Уповноважений із захисту державної мови є відносно новітнім суб'єктом в рамках вже існуючої системи суб'єктів із розвитку та захисту державної мови, як складової мовної політики. Окрім зазначеного вище Закону правовий статус Уповноваженого із захисту державної мови та порядок реалізації ним повноважень закріплено на рівні таких підзаконних нормативно-правових актів, як: Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування» від 21.08.2019 року № 819 [3], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування» від 21.08.2019 року № 817 [4], Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови» від 25.06.2020 року № 530 [5].

Мовний омбудсмен відзначається своєю роллю в наданні пріоритету та значимості питанням забезпечення цілісності та розвитку мовного простору країни, діючи як ключовий фактор у забезпеченні надійного функціонування та захисту державної мови від зовнішніх та внутрішніх загроз. З цією метою та задля реалізації покладених на нього завдань Законом, Уповноважений наділений цілим спектром повноважень, що закріплені в ст. 49 Закону, а саме: «1) подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо забезпечення ефективної реалізації державної політики, спрямованої на захист державної мови, всебічний розвиток і функціонування державної мови у сферах суспільного життя, визначених Законом, на всій території України, сприяння задоволенню мовних потреб українців, які проживають за межами України; 2) забезпечує моніторинг виконання законодавства про державну мову, державних цільових програм забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної; 3) розглядає скарги фізичних і юридичних осіб на дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій всіх форм власності, інших юридичних і фізичних осіб щодо дотримання вимог законодавства про державну мову; 4) спрямовує до Комісії з питань вищого корпусу державної служби, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій подання про проведення службових розслідувань, а також притягнення до дисциплінарної відповідальності посадових осіб, винних у порушенні законодавства про державну мову, що є обов'язковими до розгляду; 5) складає протоколи та застосовує стягнення у випадках, встановлених Законом; 6) здійснює контроль за виконанням повноважень його представниками; 7) затверджує форму акта про результати здійснення контролю за застосуванням державної мови, а також форму протоколу та постанови згідно Закону» [2]. Т. Коваль, аналізуючи повноваження мовного омбудсмена, поділяє їх на правозахисні та контрольно-наглядові наголошуючи на домінуванні останніх [6, с. 32].

Так, в підтвердження виконання передбачених Законом повноважень на сайті мовного омбудсмена повідомили, що «у 2023 році на адресу Уповноваженого із захисту державної мови надійшло 3692 звернення громадян про порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Це найбільша кількість скарг за всі роки існування інституту Уповноваженого і на 30% більше, ніж у 2022 році (2846)» [7]. Як зазначає Уповноважений із захисту державної мови – Тарас Кремій: «Така статистика свідчить як про збільшення кількості порушень мовного закону, так і про критичну чутливість громадян України до відстоювання своїх мовних прав. В умовах війни державна мова стала серед головних чинників національної безпеки, символом боротьби проти ворога, фактором гідності та свободи» [7].

Згідно до Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99 «українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються Законом» [8]; положення розділу 2 та розділу 3 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» закріплюють обов'язок володіти державною мовою [2]. Вбачається, що «недостатньо на конституційному рівні закріпити обов'язки. Необхідно, щоб усі учасники конституційних правовідносин могли виконувати ці обов'язки, і брати активну участь в їх реалізації, користуючись передбаченими чинним законодавством благами» [9, с. 86]. Відповідно, з метою виконання

Рішення Конституційного Суду України та положень Закону для забезпечення функціонування української мови як державної, держава повинна сприяти створенню взаємопов'язаних між собою умов, які б доповнювали один одного та в своїй цілісності забезпечували б максимальну можливість для фактичного виконання суб'єктами обов'язку володіти державною мовою. Так, реалізуючи свої повноваження, що передбачені Законом, Уповноважений застосовує заходи впливу до тих суб'єктів, які не дотримуються відповідного законодавства, а саме застосовує певний комплекс необхідних умов та засобів, що сприяють добросовісному виконанню обов'язку володіти державною мовою або ж спонукатимуть до його виконання через примус. Слід звернути увагу, що «із кінця 2022-го і початку 2023 року Уповноважений із захисту державної мови в Україні наклав близько 60 санкцій на порушників. Серед таких порушників – представники сфери освіти, місцевого самоврядування, власники інтернет-магазинів та закладів громадського харчування, які вчасно не надали якісні послуги» [10]. Аналізуючи інформацію на сайті Уповноваженого можна побачити, що існують істотні порушення мовного законодавства у сфері обслуговування споживачів, сфері інформації для загального ознайомлення та реклами, сфері освіти, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування та у сфері культури. Традиційно найбільша кількість звернень щодо системних порушень мовних прав громадян України прослідковується в сфері обслуговування споживачів.

Як наголошує Уповноважений: «Міста-мільйонники – Київ, Харків, Одеса – залишаються лідерами за кількістю звернень про порушення мовних прав громадян. В столиці у 2023 році громадяни зафіксували в більш, ніж півтора рази більше порушень, ніж у 2022-му році та втричі більше, ніж у 2021-му. Тож ухвалення місцевих мовних програм та суворий контроль за дотриманням мовних прав громадян у всіх сферах суспільного життя має стати серед пріоритетів очільників громад у цьому році» [7].

В свою чергу, протягом 2023 року у співпраці з секретаріатом Уповноваженого із захисту державної мови роз-

роблено і затверджено рекордні 41 обласну та місцеву програми розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, прийнято 8 обласних і 33 місцеві програми, серед яких 23 – у громадах Херсонщини [11]. На жаль, в громадах Києва, Харькова, Одеси, звідки продовжує надходити найбільше скарг щодо порушень мовного законодавства по сьогоднішній день немає мовних програм.

Висновки. Отже, узагальнюючи вищевикладене варто зазначити, що державна мова, як елемент національної ідентичності, потребує особливого правового захисту для забезпечення свого розвитку та збереження в часи глобалізації. Цей захист визначається не лише як мовленнєва політика, але і як гарантія соціальної єдності та розбудови стійкого національного співтовариства. У світлі цього, законодавство про державну мову та запровадження інституту Уповноваженого із захисту державної мови визначається як стратегічний інструмент, спрямований на забезпечення культурного розвитку та збереження національної специфіки.

Згідно норм чинного законодавства України Уповноважений із захисту державної мови наділений особливим статусом, що визначає його ключову роль у системі захисту державної мови. З ініціативи Уповноваженого із захисту державної мови протягом останніх років прийнято цілий ряд місцевих програм розвитку та функціонування української мови як державної, функціонують понад 500 безоплатних курсів з опанування української мови, при обласних військових адміністраціях або при об'єднаних територіальних громадах є профільні заступники Уповноваженого, які відповідають за реалізацію державної мовної політики. Також, як наслідок розгляду скарг громадян Уповноваженим вживаються заходи реагування, зокрема, проведення державного контролю та накладення на порушників санкцій, що передбачені положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення. Відповідно мовний омбудсмен виступає і як захисник прав людини на мову, і як активний учасник діяльності у сфері розвитку української мови та збереження мовної ідентичності країни вцілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткаченко Є. В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Х., 2009. 19 с.
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#n401> (дата звернення: 08.01.2024).
3. Про затвердження Порядку взаємодії Уповноваженого із захисту державної мови з органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 року № 819. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-2019-%D0%BF#n9> (дата звернення: 08.01.2024).
4. Про затвердження Порядку здійснення Уповноваженим із захисту державної мови контролю за застосуванням державної мови органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 року № 817. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
5. Деякі питання Уповноваженого із захисту державної мови: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 року № 530. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.01.2024).
6. Коваль Т. В. Окремі питання правового статусу мовного омбудсмена в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 30–33. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/7.pdf (дата звернення: 08.01.2024).
7. У 2023 році Уповноважений отримав рекордну кількість звернень про порушення мовного закону. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/u-2023-rotsi-upovnovazheniy-otrymav-rekordnu-kilkist-zvernen-pro-porushennia-movnoho-zakonu> (дата звернення: 08.01.2024).
8. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. № 10-рп/99 (справа про застосування української мови) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2#w1_1 (дата звернення: 08.01.2024).
9. Білоскурська О. В. Взаємозв'язок конституційних обов'язків та конституційної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 86–89.
10. Санкції за порушення Закону про мову. Мовний омбудсмен України розповів про штрафи і судові позови. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zakonu-pro-movu-sanksiyi/32384245.html> (дата звернення: 08.01.2024).
11. У 2023 році затверджено рекордні 41 обласну та місцеву програми з опанування української мови. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/u-2023-rotsi-zatverdzheno-rekordni-41-oblasnu-ta-mistsevu-programi-z-opanuvannia-ukrainskoi-movy> (дата звернення: 08.01.2024).